Capitolul IX

Dimensiunile fundamentale ale procesului de comunicare lingvistică

Limbajul este cel mai complex dintre sistemele semiotice cunoscute. Importanța sa pentru definirea și înțelegerea umanului este decisivă. Facultatea sa de a produce și înțelege semne specifice dotate cu semnificație îi conferă omului un statut privilegiat în lumea cunoscută, ca principală ființă reflexivă și proiectivă. Producînd și interpretînd semne, omul organizează și își asumă continuu realitatea, impunîndu-i propriile principii și acționînd asupra ei în virtutea unor scopuri care îi sunt proprii. Procesul devenirii ființei umane reprezintă în esență acțiunea sa asupra lumii și asupra propriei esențe, prin intermediul limbajului. Putem spune că omul ființează în măsura în care comunică și „se comunică". Procesul de comunicare lingvistică este posibil doar în cadru comunitar sau, cu alte cuvinte, limbajul natural nu poate funcționa decît în cadru social. Vom spune deci că limbajul uman, ca proces de comunicare, implică trei dimensiuni fundamentale și definitorii: o dimensiune ontologică, o dimensiune gnoseologică și o dimensiune socială.

9.1. Dimensiunea ontologică

Dimensiunea ontologică a limbajului este definită de raportul dintre om ca specie și ca individ cu realitatea, raport mediat prin limbaj. În această perspectivă, limbajul ne apare ca un spațiu virtual de reflectare a realității în și prin conștiința umană. Mediind între om și cosmos, limbajul joacă un rol denominativ, căci fiecare semn din repertoriul unei limbi este corespondentul convențional al unui segment din realitate. Activitatea de „denumire" a obiectelor lumii – pe care filosofii greci o numeau prin termenii *nomothesia* 'instituirea de legi' sau *onomatourgia* 'făurirea de nume' – presupune o operație de segmentare a continuumului inform al realității care se prezintă conștiinței, urmat de clasificarea și ordonarea

BDD-B326-10 © 2005 Polirom
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.25 (2026-11-07 19:45:24 UTC)

datelor obținute prin semnele lingvistice în ansambluri structurale pe care le numim limbi. Procesul „onomaturgic" constă așadar în echivalarea, mediată prin gîndire, a unui fragment al realității printr-un semn lingvistic. Faptul că realitatea ne apare structurată ierarhic, pe niveluri de importanță în ordinea umanului, determină și explică și structurarea ierarhică a repertoriului de semne lingvistice ale unei limbi. Această caracteristică a raportului dintre realitate și limbaj a fost observată cu acuitate încă din zorii gîndirii europene, atunci cînd, remarcînd mai întîi caracterul articulat al vorbirii umane, filosofii greci distingeau între *ὄνομα* și *ῥῆμα* (*nomen* și *verbum*), adică între ceea ce am putea denumi semne denominative și semne predicative.

Aristotel a formulat cu limpezime ideea că limba nu este un simplu repertoriu de nume, ci un act de predicație, adică de aplicare a gîndirii discursive asupra ființei. Distingînd între cuvinte categorematice și cuvinte sincategorematice, Stagiritul stabilea o distincție importantă din punct de vedere teoretic și metodologic între ceea ce am putea denumi astăzi semne cu caracter substanțial (nume, verb) și semne pur operaționale (prepoziție, conjuncție). Există deci semne care reflectă substanțe, calități sau acțiuni (*om, alb, a merge*), dar și semne care exprimă sau stabilesc relații (*cu, din, și, dacă*).

Încă una din multiplele implicații ale dimensiunii ontologice a limbajului omenesc a fost recunoscută și formulată de Sf. Augustin atunci cînd, în dialogul de tinerețe *De Magistro*, vorbește despre un „învățător lăuntric" (*magister interior*) ca despre o instanță inerentă ființei umane, cea care dă conținutul și semnificațiile ultime ale întrebuințării cuvintelor. Transpunînd în termeni actuali această afirmație a Sf. Augustin, am putea spune că există semne lingvistice reale și semne lingvistice virtuale, și că memoria umană înmagazinează o mare cantitate de informații într-o formă virtuală, actualizîndu-le succesiv potrivit cerințelor comunicării.

În această sferă problematică a raporturilor dintre limbaj și realitate putem include și vechea problemă a relațiilor de congruență între semnele lingvistice și obiectele desemnate: Există un raport necesar între forma sonoră a cuvintelor și caracteristicile senzoriale ale obiectelor desemnate, sau acest raport este întîmplător? Altfel spus, este semnul lingvistic motivat sau arbitrar? Urmîndu-l pe Saussure, lingviștii moderni au adoptat premisa că semnul lingvistic este arbitrar.

BDD-B326-10 © 2005 Polirom
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.25 (2026-11-07 19:45:24 UTC)

9.2. Dimensiunea gnoseologică

Dimensiunea gnoseologică a limbajului uman circumscrie problema raportului dintre limbă şi gîndire în realizarea procesului de cunoaştere. Din punct de vedere ontologic, limba şi gîndirea au aceeaşi esenţă, reprezentînd faţete ale unui unic proces, căci gîndirea nu este altceva decît producere şi interpretare de semne, la fel cum limbajul constituie mediul de manifestare a conceptelor şi a celorlalte operaţii ale raţiunii umane în procesul cunoaşterii. Caracterul inerent al raportului dintre gîndire şi limbă a fost şi el avut în vedere de Wilhelm von Humboldt atunci cînd definea limbajul ca o activitate creatoare continuă a spiritului uman şi nu ca un produs al acestei activităţi[1]. Procesul de conceptualizare este expresia medierii prin limbaj a planului ontologic. Fără să existe o identitate absolută între categoriile logice de concept, judecată sau raţionament şi categoriile lingvistice de semnificaţie, propoziţie sau frază, un paralelism este totuşi evident. Operaţiile logice ale gîndirii nu pot fi realizate în afara formulării lor într-o limbă.

9.3. Dimensiunea socială

Dimensiunea socială a limbajului uman defineşte încă una din componentele esenţiale ale comunicării lingvistice. Prin definiţie (*communicatio* < *communis* 'comun'), comunicarea interumană reclamă cel puţin doi

1. W. von Humboldt, *Über die Verschiedenheit...*, p. 41 a ediţiei originale: „Die Sprache, in ihrem wirklichen Wesen aufgefaßt, ist etwas beständig und in jedem Augenblicke Vorübergehendes. Selbst ihre Erhaltung durch die Schrift ist immer nur eine unvollständige, mumienartige Aufbewahrung, die es doch erst wieder bedarf, daß man dabei den lebendigen Vortrag zu versinnlichen sucht. Sie selbst ist kein Werk (*Ergon*), sondern eine Tätigkeit (*Energeia*). Ihre wahre Definition kann daher nur eine genetische sein. Sie ist nämlich die sich ewig wiederholende Arbeit des Geistes, den articulierten Laut zum Ausdruck des Gedanken fähig zu machen". – „Limba, concepută în esenţa sa reală, este ceva fără întrerupere şi în orice clipă schimbător. Chiar şi conservarea ei cu ajutorul scrierii este întotdeauna doar o conservare incompletă şi mumificată, care reclamă întotdeauna, la rîndul său, ca să facem din nou sensibilă expresia vie. Limba însăşi nu este un produs (*Ergon*), ci o activitate (*Energeia*). De aceea, adevărata sa definiţie nu poate fi decît genetică. Limba este aşadar efortul mereu reiterat al spiritului de a face sunetul articulat capabil să exprime gîndirea."

BDD-B326-10 © 2005 Polirom
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.25 (2026-11-07 19:45:24 UTC)

indivizi, adică un cadru social. Semioza, adică producerea de semne, este ea însăşi reclamată de co-prezenţa c e l u i l a l t , căci nimeni nu produce semne pentru el însuşi! Faptul că limbajul a apărut şi funcţionează în societate ca expresie a nevoii de comunicare între oameni are consecinţe decisive asupra limbilor ca atare. O limbă constituită istoric dobîndeşte, în condiţiile specifice ale unei comunităţi umane date, un caracter naţional. Modul în care fiecare limbă structurează realitatea se reflectă în mentalitatea şi în felul de a privi lumea care sunt specifice unei comunităţi naţionale. Dacă limbajul ca facultate umană definitorie are un caracter universal, concretizarea sa în limbi atestate istoric se petrece doar într-un context social delimitat de condiţii istorice. Schimbările lingvistice sunt şi ele determinate de condiţii sociale, ţinînd de nevoia permanentă de adaptare a capacităţilor expresive la nevoi de comunicare mereu noi. Factorul social acţionează nu doar în timp, provocînd în interiorul unei limbi schimbări lingvistice care, prin acumulare, pot conduce la apariţia unei alte limbi, ci şi în mod sincronic, conducînd la diferenţieri şi ipostazieri funcţionale diferite în interiorul unuia şi aceluiaşi stadiu istoric al unei limbi. Pentru a întrebuinţa terminologia propusă de E. Coseriu, la impactul factorului social cu o limbă distingem astfel d i f e r e n ţ i e r i d i a t o p i c e (între modul de întrebuinţare a limbii comune în spaţii geografice diferite: dialecte, graiuri sau subdialecte), d i f e r e n ţ i e r i d i a s t r a t i c e (între modul diferit de întrebuinţare a limbii comune de către membrii unor pături sociale diferite: limbă literară, limbă colocvială etc.) şi d i f e r e n ţ i e r i d i a f a z i c e (între modalităţile diferite de structurare a enunţurilor: limbajul poetic, vorbirea aulic-academică etc.). În termeni saussurieni, constatăm, de asemenea, o diferenţă conceptuală între nivelul de maximă socialitate al limbii (nivelul *langue*) şi nivelul întrebuinţării individuale a respectivei limbi (nivelul *parole*).

BDD-B326-10 © 2005 Polirom
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.25 (2026-11-07 19:45:24 UTC)